

Funktionshinderkodning – klienternas perspektiv

Jon Sunnerfjell

Allt fler så kallade icke anställningsbara individer erbjuds idag funktionshinderkoder av Arbetsförmedlingen. Artikeln undersöker klientperspektivet i frågan genom att presentera analyser av intervjuer med personer som av olika anledningar blivit klassificerade med funktionshinderkoder. I artikeln belyses hur organisatoriska intressen kan upplevas föregå koderna, hur kodningspraktiken kan inverka på klienters självförståelse, samt hur olika syn på funktionshinder ibland ger upphov till konflikter mellan klienter och handläggare.

Den icke anställningsbara individen har successivt dykt upp som problemformulering i svensk arbetsdiskurs. Förklaringen ryms delvis inom själva kärnan för svensk arbetsmarknadspolitik. Den så kallade svenska modellen som sjösattes under 1930-talet, det vill säga kompromissen mellan kapitalistiska intressen och socialdemokratiska idéer om en klassutjämnande politik, ”ansågs vara acceptabelt för arbetarna om staten kunde erbjuda ett omfattande program för en aktiv arbetsmarknadspolitik och en hög grad av utkomstskydd vid arbetslöshet” (Bengtsson & Berglund 2012, s 86-87, min översättning). Det beslutades att investera i omskolning och omplacering, alltid i syfte att på ett effektivt sätt matcha arbetsökande med arbetsmarknaden. Således skulle sysselsättning säkras med hjälp av ett generöst socialförsäkringssystem sammanflätat med en aktiv arbetsmarknadspolitik, vad som kommit att kallas för ”arbetslinjen” i svensk arbetsdiskurs. Eriksson (2004, s 17-18) har visat hur en viktig komponent i den så kallade arbetslinjen inneburit ett försök att ingjuta individens eget ansvar att försörja sig själv. Fransson och Sundén (2005, s 10) sammanfattar:

FÖRFATTARE

Jon Sunnerfjell, MSc i sociologi, Göteborgs universitet, jon.sunnerfjell@gmail.com

”På det sättet vävs rättigheter och tvång, bistånd och disciplinering ihop i ett och samma begrepp.”

Efter att Sverige anslöt sig till Europeiska Unionen kom dock arbetsmarknadspolitiken att inspireras av en större europeisk diskurs kring så kallad anställningsbarhet (Garsten & Jacobsson 2004). Begreppet är visserligen inte nytt, i perioder har det använts som ett uttryck för individens förmåga att finna och behålla ett arbete, men sedan ett par decennier tillbaka har det alltmer kommit att avse förmågan att anpassa sig till arbetsmarknadens föränderliga krav (Allvin m fl 2006, s 93). Idag är begreppet en viktig policykategori som samtidigt rymmer flera normativa antaganden om den anställningsbara individen (Jacobsson & Seing 2013). Personliga egenskaper som flexibilitet, social kompetens och entreprenörskap är exempel på kvaliteter som idag ofta kopplas till anställningsbarhet och därutöver har begreppet kommit att implicera det individuella ansvaret att genom så kallat livslångt lärande och kompetensutveckling ständigt förbättra sina utsikter på arbetsmarknaden (Fugate m fl 2004, Allvin m fl 2006). Det är genom begreppets binära motsats, att anses icke anställningsbar, som en mer individualiserad problemförståelse av arbetslöshetsproblemen har kommit att influera arbetsdiskursen. Från att tala om brist på arbeten, talar vi idag i allt större utsträckning om brist på anställningsbarhet (Garsten & Jacobsson 2004). Förändringen har också inneburit att det i Arbetsförmedlingens (AF) uppdrag idag ingår att utrusta klienter med de kompetenser som krävs på arbetsmarknaden.

Därtill har AF under det senaste decenniet mött nya utmaningar. År 2006 fick man från den borgerliga regeringen nya direktiv om att ställa högre krav på arbetssökande om dessa skulle vara berättigade finansiellt stöd undertiden de sökte jobb (Bengtsson & Berglund 2012, s 92-94). Utöver detta bidrog finansskrisen 2007-08 till ökad arbetslöshet och under samma period dirigerades flera av Försäkringskassans klienter vidare till AF där de, genom att delta i arbetsmarknadspolitiska åtgärder, fortfarande kunde vara behöriga ekonomisk ersättning som arbetssökande. Denna förändring i välfärdssystemet har benämnts som en ytterligare förstärkning av arbetslinjen (ISF 2011:6). Idag ingår det i AF:s uppdrag dessutom att se till så att nyanlända flyktingar kommer i arbete eller utbildning.

Som ett ”avläsnings- och sorteringsinstrument” (Jacobsson & Seing 2013, s 15) används ibland så kallade funktionshinderkoder av AF:s handläggare i deras arbete med klienter som misstänks sakna de kvaliteter som krävs på arbetsmarknaden. För klienten innebär koden mer stöd och resurser i arbetssökandet, ofta i form av lönebidragsanställningar eller arbetshjälpmedel. Jacobsson och Seing (2013) drar således slutsatsen att en del av AF:s svårplacerade klienter först måste kategoriseras som funktionshindrade innan de kan anses vara anställningsbara.

Vidare har funktionshinderkodningen ökat. År 1999 var 10 procent av inskrivna klienter vid AF funktionshinderkodade, vilket skall jämföras med 29 procent

år 2015 (Arbetsförmedlingens statistikenhet 2016). Ökningen bör dels förstås i ljuset av en rationaliserad och avsmalnad arbetsmarknad som idag efterfrågar allt mer kvalificerad arbetskraft, dels mot en allmän ökning av diagnoser såsom exempelvis ADHD, men den bör även kontextualiseras till en bredare *New Public Management*-logik, det vill säga till den form verksamhetsstyrning som karaktäriseras av standardisering, transparens och uppföljbarhet och som sedan ett par decennier tillbaka har syftat till att effektivisera offentliga verksamheter. Funktionshinderkodningen blir i detta avseende en administrativ teknik som möjliggör för AF att kunna presentera mätbara resultat.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Klientperspektiv av funktionshinderkodningen är underutforskade. Som en del i ett större forskningsprojekt knutet till Samhall år 2003 fann Holmqvist (2013) att arbetshandikapp blir en social roll som anställda lär sig att ockupera efter en tid i organisationen. Samhall kan dock liknas vid en "total institution" för arbetshandikappade (*ibid.* s 268) och därmed finns det skäl att undersöka hur funktionshinderkodade individer utan anknytning till organisationen förhåller sig till koderna. Maravelias (2015) har undersökt kopplingen mellan hälsofrämjande initiativ och anställningsbarhet, där sociala företag inom vilka individer med funktionsvariationer arbetar, utgjorde ett av tre forskningsobjekt med relevans för studiens syfte. Författaren intervjuade därmed även funktionshinderkodade individer och en av slutsatserna var att neuropsykiatriska funktionshinder tenderade att beskrivas som tillgångar på arbetsmarknaden. Som vi skall se var detta också sant för några av informanterna i föreliggande artikel. Maravelias undersökte emellertid inte hur själva kodningspraktiken inverkar på klienters subjektiviteter och därmed återstår en viktig lucka i den befintliga forskningen vilken föreliggande artikel avser att fylla.

Artikeln har två syften. Först undersöks vilken betydelse klienter tillskriver sin funktionshinderkod, vilka konsekvenser den medför, samt huruvida funktionshinderkoden anses överensstämma med klienters egna beskrivningar av eventuella svårigheter/funktionshinder. Vidare utforskar artikeln den eventuella ambivalens som en funktionshinderkod kan medföra i form av inträdandet i rollen som funktionshindrad. Tidigare forskning har visat att ökningen av funktionshinderkoder inte nödvändigtvis speglar en ökning av antalet funktionshindrade som nu träder in på arbetsmarknaden (Johansson & Skedinger 2009) och det finns därför skäl att tro att många klienter som mottar funktionshinderkoder idag inte tidigare upplevt sig själva som funktionshindrade. Nedan följer de forskningsfrågor som genomsyrar artikeln:

- Vilka konsekvenser, positiva såväl som negativa, upplever klienter som en följd av att ha accepterat funktionshinderkoder vid AF?
- I vilken utsträckning inverkar kodningspraktiken på klienters subjektiviteter?
- Hur korresponderar funktionshinderkoderna med klienters egna upplevelser av svårigheter/funktionshinder, om sådana föreligger?

TEORETISKT RAMVERK: STYRTEKNIKER OCH SJÄLVFORMERING

Artikeln har ambitionen att kritiskt analysera kodningspraktiken och omgärdande processer, det vill säga arbetsmarknadspolitiska åtgärder, i ljuset av det så kallade *governmentality*-perspektivet (Foucault m fl 1997, på svenska översätts ofta begreppet *governmentality* till styrningsrationalitet). Detta perspektiv syftar till att synliggöra de subtila styrningstekniker som inordnar individer under normativa ideal (jämför Miller & Rose 2009, s 3), i detta fall relaterat till diskursen om anställningsbarhet. Sett ur detta ljus bidrar psykologiska testbatterier och andra bedömningsinstrument som används när klienter skall funktionshinderkodas i själva verket också till *skapandet* av särskilda egenskaper som genom kodningen objektifieras som "funktionshinder" (Jacobsson & Seing 2013). Även biomedicinska självformeringsprocesser, i detta fall i betydelsen av individers inordnande under neurovetenskapliga antaganden om människan, kommer att belysas ur perspektivet.

Vidare kommer arbetsmarknadspolitiska åtgärdsprogram, inom vilka klienter erbjuds möjligheten att "arbeta med sig själva" (Foucault m fl 1997) genom att aktivt delta i söka-jobb seminarier och samtal med jobbkonsulter, karriärcoacher och andra "experter på subjektivitet" (Rose, 1989), att analyseras med hjälp av begrepp lånade från Teknik- och Vetenskapsstudier (STS). Begreppet sociotekniskt arrangemang (Callon 2004) kommer att användas vid hänvisning till organisationen av tekniker som syftar till att synliggöra klienters svagheter och tidigare oupptäckta styrkor. Ett sociotekniskt arrangemang kan i detta hänseende omfatta organisationen av självskattningstester, samtal, seminarier, gruppaktiviteter, lekar, och så vidare, vilka alla är tekniker som syftar till att uppmuntra klienter till självinventering. I enlighet med Benson (2008, s 276) som skrivit om organisationen av omställningsprogram, föreslår artikeln att de sociotekniska arrangemang som omger kodningspraktiken och en del nuvarande arbetsmarknadsåtgärder syftar till att *destabilisera* klienters självbilder. En destabilisering av subjektiviteten är nödvändig för att en omvärdering av självet skall kunna äga rum. Genom destabilisering, självinventering och omvärdering kan klienter "återmonteras" till nya, anställningsbara subjekt.

METOD

Under februari, mars och april 2016 genomfördes fjorton semistrukturerade intervjuer med informanter som av olika anledningar och på diverse olika initiativ blivit funktionshinderkodade vid AF. Av dessa genomfördes tio via videotelefontjänsten Skype då flera av informanterna var bosatta på olika håll i landet och långt ifrån varandra vilket förhindrade möjligheten att intervju dem ansikte mot ansikte.

Intervjuerna varade mellan 30 – 80 minuter, drygt hälften av informanterna var män och åldrar varierade från 23 – 62 år. Intervjupersoner eftersöktes via diverse brukarorganisationer såsom lokala NSPH föreningar (*Nationell Samverkan för Psykisk Hälsa*) och aktivitetscentrum, såväl som vid forum på internet och via så kallade sociala företag. I två fall uppstod så kallade snöbollseffekter och därmed intervjuades även personer utan anknytning till ovan nämnda forum. En svaghet med denna typ av samplingsmetod är att självselektionsprocesser kan ha förekommit. Risker finns till exempel att en del informanter tackat ja till att medverka i studien på grund av viljan att ”prata av sig”. Dock talar det breda åldersspannet mellan informanterna, den jämna könsfördelningen samt faktumet att kodningarna skett på olika initiativ, ändå för att studien rymmer ett relativt brett spektrum av aktuella erfarenheter av funktionshinderkodningen.

Etiska överväganden har visats stor noggrannhet då individer som mottagit funktionshinderkoder kan känna sig stigmatiserade. Informerat samtycke har gällt vid samtliga intervjuer och konfidentialitet har garanterats. En utmaning har varit att försöka undvika att faktiskt skapa det ”funktionshinderade subjektet” under genomförandet av intervjuerna. Därav konstruerades frågor som inte porträtterade informanterna som avvikande eller onormala. Studier som denna riskerar dock alltid att generera intrapersonella processer i informanter och för att minimera sådana effekter fokuserades exempelvis lika mycket på positiva såväl som negativa erfarenheter av att ha mottagit en funktionshinderkod. Vidare uppmanades alla som deltog i studien att kontakta författaren utifall eventuella frågor skulle uppstå efter genomförandet av intervjuerna.

En annan utmaning har varit att hantera de eventuella spänningar som kan uppstå mellan att producera vetenskaplig kunskap å ena sidan, och upprätthålla ett etiskt ansvar i förhållande till informanter å den andra. Exempelvis hävdade några informanter att de inte alls upplevde sig stigmatiserade av funktionshinderkoderna, men allteftersom intervjuerna fortlöpte kunde en del ändå avslöja känslor av skam eller ensamhet i relation till den nya sociala rollen som arbetshandikappad. Kvale och Brinkmann (2009, s 190-191) har skrivit om sådana dilemman och deras slutsats är att det inte finns någon tydlig vägledning kring dessa frågor. Forskaren måste därför själv resonera sig fram till etiskt försvarbara

lösningar. Inkonsekvenser i berättelser har därför framställts så länge det inte ansågs att informanter riskerade att alieneras från texten.

Det transkriberade textmaterialet kodades stycke för stycke i kategorier eller nyckelbegrepp vilka senare tematiserades med inspiration av det teoretiska ramverket. Ett stycke syftar i detta hänseende till ett mer eller mindre sammanhängande resonemang i relation till en ställd fråga eller ett diskussionsämne och kan bestå av allt från enstaka ord, till två eller tre meningar. Under analysfasen var jag öppen för att justera teorier utifall nya insikter skulle väckas. Som kommer att framgå kom jag exempelvis till slutsatsen att kodningspraktiken och en del nuvarande arbetsmarknadsåtgärder verkade innebära en *formatering* (Benson, 2008: 276) av klienters subjektiviteter. Detta i form av att en del informanter beskrev hur de förstod sig själva bättre efter att ha genomgått en funktionshinderkodning och/eller beskrev sig själva i medicinska termer. För att bättre förstå vilka mekanismer som här var satta i spel lånade jag därför in begrepp från STS-fältet i analysen.

I SKÄRNINGSPUNKTEN MELLAN ORGANISATORISKA INTRESSEN

Jacobsson och Seing (2013) har visat hur kodningspraktiken vid AF följer en resursallokeringslogik. Kodningen blir i detta avseende en administrativ teknik som används för att sortera klienter in i diverse arbetsmarknadsåtgärder, och i linje med *New Public Management*-idéer utgör praktiken en möjlighet för organisationen att presentera mätbara resultat. I ljuset av den aktuella tillströmningen av klienter till AF finns därmed incitament att funktionshinderkoda allt fler arbetslösa. Detta märks av i flera informanternas berättelser.

Så här beskriver en kvinna vars kod baserades på ryggsproblem, hur hennes arbetsförmedlare verkade märkbart angelägen om att hon skulle acceptera den erbjudna funktionshinderkoden:

På det första [AF kontoret] fick jag nästan känslan av att min arbetsförmedlare där hade någon slags bonus, att ju fler hon fick in på Samhall, desto större bonus fick hon. Det kändes verkligen så, just det här att man skulle skriva under koden, det var så många av mina vänner som också var arbetslösa som fick skriva under den här koden. Det var verkligen något som var satt i system. (Kvinna, 56 år)

Flera informanter berättar om hur det talas om ”koderna” i deras umgängeskretsar. Men att praktiken följer en resursallokeringslogik behöver nödvändigtvis inte

ses som ett problem av informanterna. Exempelvis uttryckte en av dem att ”så länge de har en viss typ av system som hjälper dem, så visst”.

Som en konsekvens av koden berättar dock flera om situationer där de upplevt att arbetsplatser och arbetsuppgifter, vilka skulle vara individuellt anpassade, inte överensstämde med vad man hade förväntat sig när man skrev under koden. Istället upplevde en del att arbetsgivare uteslutande var intresserade av de lönebidrag som koderna medför. Sådär beskriver exempelvis en informant klassificerad med funktionshinderkod 92 (dyslexi/specifika inlärningssvårigheter), hur det i själva verket var hans arbetsgivare som uppmuntrade honom till att söka kontakt med AF i syfte att få en funktionshinderkod:

Kodningen var ju något extra som jag kunde få för att jag hade en diagnos [ADHD], det var mer någonting som en specifik arbetsgivare tog initiativ till att jag skulle skaffa. [...] Jag var ju redan anställd där [företag i livsmedelsbranschen], men den arbetsgivaren tog ju upp med AF där att ”det kanske inte kan bli så mycket mer anställning, om inte ni kan fixa lönebidrag”, medans egentligen fanns det nog utrymme för det även utan. (Man, 30 år)

Vidare bidrar rädslan för att förlora lönebidragsanställningen ibland till att informanter som upplever sig utnyttjade av arbetsgivare inte rapporterar detta till sina arbetsförmedlare eller andra kontaktpersoner. Sådär beskriver en annan informant klassificerad med funktionshinderkod 92, denna gång mot bakgrund av diagnosen Aspergers syndrom, hur hon hamnade i en placering som inte lämpade sig för hennes behov:

Nej, det var ett uselt jobb på många sätt, men det förbättrade ju situationen för mig, för det var ju pengar. Även om det var en usel lön. På SOC har man ju liksom knappt en inkomst som går att leva på, och på detta jobbet tjänade jag 18.000 vilket jag nästan skäms för att säga, men för mig blev det en lyxtillvaro. Det var bra för självförtroendet att säga att jag hade ett jobb att gå till liksom, och intressanta kollegor och sådär. Men själva jobbet var ett skämt, det upplevde vi alla. Det var en företagare där som ville göra allting, men hade inte någon idé hur, han la över allt på oss. (Kvinna, 40 år)

En liknande berättelse kommer från en fjärde informant. Efter att ha experimenterat med medicin efter upprepade stressrelaterade sammanbrott, blev han tillslut diagnostiserad med Aspergers syndrom. AF erbjöd honom därmed funktionshinderkod 92, vilken skulle förse honom med en individuellt anpassad arbetsplats. Informanten, som menade att han var mycket nöjd med sin arbetsförmedlare, uppgav emellertid att han vid två tillfällen efter att kodningen hade aktualiserats

hamnat på arbetsplatser där han kände sig utnyttjad och där det varken råde den struktur eller de tydliga riktlinjer han upplevde sig behöva:

Men den här [arbetsgivaren] då, han var ju införstådd, eller han fick ju information om att jag hade ett funktionshinder, så att jag jobbade ju där på halvtid och fick lön, men det var ju lönebidrag så det var ju jätteroliga tider för människor som slapp betala arbetskraft [skrattar]. [...] Jag skulle ha hand om 20 hyrbilar och det var knarkbilar, folk som hyrde bilar för att åka ner och hämta [knark], så att ena dagen fick jag åka tåg till [svensk stad] och tullverket, och hämta ut en bil som de hade som smuggelbil, och sen köra tillbaka den och där går ju mer än min halvtid. En annan gång var det polisen i [stad utanför Sverige] som hade en bil, då hämtades jag upp av polisen på [flygplats] och min chef tyckte att ”det var ett bra jobb för honom”. [...] Den [arbetsplatsen] är ju ett gubbdagis, ingen städar eller någonting. Jag hörde ju att ”jag var den ende som jobbade där”. (Man, 52 år)

Vidare indikerar intervjuerna på att AF:s handläggare, vilka arbetar efter formulerade mål, i sitt dagliga arbete med klienter kan dra nytta av arbetsgivares efterfrågan av lönebidragen. Så här beskriver en kvinna, även hon klassificerad med funktionshinderkod 92, hur hennes arbetsförmedlare uppmuntrade henne att framhäva sig själv som funktionshindrad i kontakten med eventuella arbetsgivare:

AF sa hela tiden ”lyft fram att du har lönebidrag”, ”lyft fram att du har lönebidrag i alla anställningsintervjuer”, liksom. Och då blir det ju... det blev ju en stämpel i sig liksom. Om man hela tiden ska försöka få en anställning enbart för att man har ett funktionshinder, för att arbetsgivaren skall få det billigare att anställa, liksom. Istället för att typ ”detta är jag, dessa kvaliteter besitter jag”, liksom. (Kvinna, 32 år)

I exemplet ovan blir det tydligt hur handläggare kan uppmärksamma arbetsgivares efterfrågan av lönebidragen. I de fall klienter känner av detta, riskerar meningen med koden att bli diffus. Emellertid tyder studien också på att en del klienter istället utnyttjar sina positioner som arbetshandikappade på arbetsmarknaden. Efter att ha varit timanställd vid ett företag vände sig en informant till AF då han sökte efter en fast anställning. Han insåg snart hur hans något turbulenta förflutna kunde omvandlas till funktionshinderkod 81¹ vid AF. På detta vis kunde koden användas *strategiskt* i syfte att förhandla fortsatt anställning vid företaget:

¹ Den så kallade socialmedicinska koden. AF klassificerar inte längre klienter med kod 81, men den fortsätter gälla för dem som deltar i arbetsmarknadspolitiska åtgärder som en följd av den.

Sen har jag ju varit här innan på [tjänstställning], men jag förhandlade med chefen att ”jamen jag kanske får lönebidrag” liksom, ”jamen får du det så får du jobb!”, liksom. Så jag löste ju hela den grejen. [...] Jag kan vara ärlig liksom, och säga att jag har ju inga problem med arbetslivet alls, alltså. (Man, 29 år)

Ur intervjuerna går således att utläsa hur AF:s incitament att koda klienter på basis av resultatstyrning märks av hos flera klienter, samt att dessa ibland riskerar att hamna i skärningspunkten mellan olika organisatoriska intressen i samband med kodningsproceduren. Attraktionen för arbetshandikappad arbetskraft – vilken i sin tur kan underlätta för arbetsförmedlare att uppnå formulerade mål – bidrar således till att en del klienter som funktionshinderkodas riskerar att uppleva sig själva som ett slags brickor i ett större spel. Studien indikerar därmed på att en konsekvens av koderna är att själva meningen med funktionshinderkoden ibland riskerar att suddas ut efter dess aktualisering. Härmed föreligger hos flera av informanterna vad Merton (1976) kallar en sociologisk ambivalens i relation till koderna, det vill säga en ambivalens som är spårbar till de sociala strukturer som föregår den. Graden av *reflexivitet* i förhållande till koderna verkar emellertid reglera de motstridiga känslor som går att utläsa ur informanternas berättelser. Här inräknas både de som upplever att de faktiskt behöver det stöd i arbetssökandet som en funktionshinderkod medför, samt även de som använder koden strategiskt i kontakten med eventuella arbetsgivare.

Det reflexiva förhållningssättet talar också för ett tydligt agentskap i förhållande till koderna, och informanterna är alltså inte att betrakta som passiva mottagare av kodningspraktikens styrningsfunktion. Därmed är dock inte sagt att kodningspraktiken inte har effekt på klienters självbilder, för trots att man inte identifierar sig helt och fullt med sin funktionshinderkod, tyder ändå studien på att organiseringen av kodningspraktiken bidrar till att flera klienter ser sig själva ur ett nytt ljus efter ha genomgått en funktionshinderkodning. Om detta handlar nästa avsnitt.

SJÄLVKÄNNEDOM OCH BEKÄNNELSER

I samband med att en funktionshinderkod är på väg att aktualiseras inleds också en process av självinventering. Detta ”subjektivitetsarbete” (Garsten & Jacobsson 2013, s 838), väglett av coacher, socialpedagoger och andra ”experter på subjektivitet” (Rose 1989), fortsätter inte sällan sedan inom ramen för arbetsmarknadspolitiska åtgärdsprogram som funktionshinderkodade erbjuds att ta del av.

Kodningspraktiken och åtgärderna kan kopplas till en så kallad biopolitisk strategi, det vill säga en form av styrningslogik vars syfte kan uttryckas som ett

försök att ”kontrollera och normalisera individers liv genom att erbjuda dem behandlingar, samt föreslå dem möjligheter till ett bättre liv” (Puumeister 2014, s 301, min översättning). Exempelvis beskrev en informant hur hon som en följd av funktionshinderkoden under nästan två år fick tid till att arbeta med sig själv i en arbetsmarknadsåtgärd. På frågan vad hon menade med att ”arbeta med sig själv”, svarade hon:

Nej men... självkänedom. Det var mycket sådana här värderingsövningar, man gick in i sig själv för att hitta sina positiva sidor och negativa sidor, liksom [...] Ja, vi gick hos vår coach, vi pratade, vi hade inventering av våra personliga egenskaper, värderingsövningar, det här ”heta stolen”, när man läser upp påståenden och skall flytta på sig om man inte håller med, och så. (Kvinna, 32 år)

Informanten beskrev vidare hur ”hela åtgärden” verkade vara grundad på ett slags ”samtalsbas”. Benson (2008), som skrivit om organisationers omställningsprogram, har pekat på komplexiteten i omformningen av subjektiviteter. Eftersom klienten inte kan skiljas från det som ska kalibreras, det vill säga från hennes personlighet och kroppsliga egenskaper, ses hon både som ett objekt och ett aktivt subjekt, förmögen och ansvarig att själv delta i omformningen. Här fungerar samtalet som ett instrument i inventeringen av subjektiviteter. Benson skriver: ”Detta sker genom de återkommande frågorna om vad man har för behov, önskemål och värderingar. Det sker genom uppmaningarna om att svara på frågor om vem man är och vad man egentligen vill” (*ibid.* s 276). På detta vis menar författaren att subjekten destabiliseras, det vill säga, genom samtalen tvingas deltagarna att omvärdera sina självbilder och vad de är förmögna till.

Av intervjuerna framgår att samtalen som föregår en funktionshinderkodning kan inbegripa en process av att omvandla en livsberättelse till ett funktionshinder. Sådär beskriver en informant hur han mottog funktionshinderkod 81 efter att i samtal med sin arbetsförmedlare öppnat upp och delat med sig av sin livshistoria:

[Jag har] ingen diagnos överhuvudtaget, utan [koden] fick jag för att jag öppnade upp mig, liksom, för att jag har tagit droger, och så [...] för att döva känslor kan man väl säga. Och då tyckte de att ”jamen då kanske du har svårt att vara social på arbetsplatsen” och sådär och ”tycker det är jobbigt att lära dig nya saker och är nervös” och såhär. [...] Jag är ju en jävel på att snacka liksom, jag har ju inga problem alls med att vara social liksom, jag pratar ju mer än vad jag behöver, för jag tycker det är kul, och då är det lätt att jag spårar iväg till vissa saker som är tunga, men som ändå är skönt att säga. (Man, 27 år)

Ett terapeutiskt rum öppnades därmed upp redan under informantens inledande möte med arbetsförmedlaren. Så småningom omvandlades informantens livshistoria till ett funktionshinder och härmed blir den normativa och moraliska aspekten av anställningsbarhetsdiskursen tydlig. Det terapeutiska samtalet upprätthölls sedermera med en socialpedagog även efter det att koden hade aktualiserats.

Som en huvudsaklig vidareutvecklare av *governmentality*-perspektivet skriver Rose: ”Genom övertyganden, övertalanden och en anstiftan till subjekt att avslöja sig, kan finare och mer intima områden av personligt och mellanmänniskt beteende tas under uppsikt och öppnas upp för expertbedömning, normativ utvärdering, för klassificering och korrigerig” (Rose 1989, s 244, min översättning). Samtalet blir här det instrument som utgör grunden för de sociotekniska arrangemang (Callon 2004) som utgör en del av de nuvarande arbetsmarknadspolitiska åtgärderna och vars syften är att utrusta klienter med egenskaper som är i linje med de normativa krav som ställs i ljuset av anställningsbarhetsbegreppet. För att avdramatisera sådana självinventeringsprocesser kan, som vi har sett, lekar som ”heta stolen” användas. Även seminarier, rollspel och andra gruppaktiviteter används för att uppmuntra deltagare till att ”arbeta med sig själva” (Foucault m fl 1997).

Som en följd av funktionshinderkoden indikerar studien på att klienter ibland upptäcker nya sanningar om sig själva, sanningar som annars kanske skulle förbli oupptäckta. Trots att informanterna i föreliggande studie sällan identifierar sig med sina funktionshinderkoder, verkar det ändå som om ny självkänedom ibland har införlivats och inkorporerats i deras subjektiviteter. Detta kan exemplifieras av hur en del informanter uttryckte sig i medicinska termer när de talade om sig själva under intervjuerna. Att säga sig ha en ”ojämn begåvningsprofil” eller ett ”sociomedicinskt beteende” vittnar om hur tidigare oupptäckta egenskaper och kvaliteter objektifieras som ett resultat av kodningspraktiken. En bekännelseakt äger härmed rum, inte nödvändigtvis till en specifik kod som helhet, men till de sanningar om en själv som upptäcks i samband med den. I förlängningen bidrar kodningspraktiken därmed till att klienters subjektiviteter låter sig *formateras* (Benson 2008, s 276). Detta är också i linje med Holmqvist (2013), som menar att funktionshinderkodningen innebär en re-definiering av ens erfarenheter. Han menar vidare att de experter som omger klienter under och efter kodningspraktiken också söker avdramatisera deras arbetshandikapp. Med koden förväntas man ”komma ut” som arbetshandikappad inför familj och vänner som därmed erbjuds ”en rimlig förklaring till den tvetydighet i erfarenheter om personen som kanske även de har upplevt, som ett resultat av personens oförmåga att framgångsrikt hantera arbetslivets spelregler” (Holmqvist 2013, s 240–241).

Bekännelseakten är en integrerad del i så kallade subjektifieringsprocesser (Rose 1989, s 244), det vill säga processer som väcker självmedvetenhet och självkorrigerig i linje med normativa ideal. Genom att skriva under en funktionshin-

derkod bekänner sig klienten också i någon mån till det ”faktum” att man avviker från det ”normala”. Således bidrar kodningspraktiken också till en insnävning av normalitet genom att underförstått kommunicera ”vilka egenskaper man bör ha” för att accepteras på dagens arbetsmarknad (Jacobsson & Seing 2013, s 13).

I de fall då en neuropsykiatrisk diagnos ligger till grund för en funktionshinderkod, har emellertid ofta en självformeringsprocess i enlighet med diagnosens kriterier redan ägt rum. Nästa avsnitt handlar om olika syn på funktionshinder och de konflikter som kan uppstå då två parallella styrningsrationaliteter möts.

OMFÖRHANDLING AV FUNKTIONSHINDER

Flera av informanterna vars funktionshinderkoder var baserade på neuropsykiatriska funktionsnedsättningar gjorde tydliga skillnader mellan sina diagnoser å ena sidan, och koderna å den andra. För att förstå denna distinktion föreslås att uppmärksamhet först bör riktas åt en blomstrande neurobiologisk diskurs. Conrad (2007, s 67-69) har visat hur kunskapen kring de så kallade ”uppmärksamhetsstörningarna” sprids ur en ”lekman-professionell allians” vars intressenter utgörs av bland annat läkemedelsföretag, skolor, familjer och inte minst individer själva som söker identifiera sig med de neuropsykiatriska diagnoserna. Den neurobiologiska attraktionskraften är dock inte endast begränsad till de som berörs av diagnoserna. Rose och Abi-Rached (2013) har visat på en utbredd tendens att i det västerländska samhället reducera mänsklig komplexitet till hjärnan och dess neurokemiska processer. Detta kan exemplifieras av ett svar som en informant gav på frågan om han hade mottagit en neuropsykiatrisk diagnos: ”Nej, men jag håller på att få [...] Aspergers och ADHD. Mycket av mitt sätt att vara, och de saker jag gör, och mitt resonande, det verkar logiskt att det är det som spökar i mitt huvud”. Dagen efter vår intervju hade informanten själv bokat tid för ett första möte i syfte att genomgå en neuropsykiatrisk utredning.

En neuropsykiatrisk diagnos såsom ADHD kan verka lockande då den erbjuder ”biologiska orsaker [...] som kan svara för arbetsrelaterade misslyckanden, skilsmässor, låg motivation, brist på framgång” etcetera (Shaffer i Conrad 2007, s 59, min översättning). De informanter som i föreliggande studie själva har sökt utredning för neuropsykiatriska diagnoser kan på så vis sägas uppvisa den foucauldianska ”viljan att veta”, det vill säga frestelsen att omge sig med sanningar om vad det innebär att vara människa, och hur man kan förbättra sig själv genom absorberandet av vetenskaplig kunskap. Det blir av informanternas berättelser tydligt hur individer själva, genom att aspirera på neuropsykiatriska diagnoser, på samma gång bidrar till medikaliseringsprocesser som effektivt riskerar att underminera strukturella och politiska problemformuleringar.

Anledningen till att informanterna i föreliggande studie ser diagnoser som mer attraktiva än funktionshinderkoder kan dock inte enbart förstås av att diagnoser erbjuder legitima förklaringsmodeller som kan svara för diverse svårigheter och tillkortakommanden i livet. Studien indikerar därtill på att en pågående *omförhandling* av funktionshinder verkar äga rum inom den neurobiologiska diskursen. Intressegrupper och kända förespråkare för de neuropsykiatriska diagnoserna (jämför Rabinow 1992, *biosocialities*) arbetar idag aktivt för att lyfta de styrkor som personer med neuropsykiatriska diagnoser kan ha (se till exempel organisationen *Underbara ADHD* med närmare 50.000 följare på Facebook samt artikeln *Diagnosen blev en ny drivkraft*, DI.se 2016-03-13). Tendensen att framhäva sin ADHD som en styrka är tydlig i flera av informanternas berättelser. Sådär beskriver en informant sin syn på diagnosen kontra funktionshinderkod 92:

Alltså, jag ser ju inte mig själv som funktionshindrad. Jag ser snarare min ADHD som en superkraft, liksom. Visst, den är skitjobbig ibland. Men för det mesta är den helt underbar, min diagnos, det är ju det som är jag, liksom. Det är ju min personlighet! Jag ser ju inte min diagnos som ett hinder, och då är det jobbigt att bli stämplad som funktionshindrad, liksom. För jag är ju inte hindrad. Jag kanske behöver lite tydligare strukturer, och mindre dötid, liksom. (Kvinna, 32 år)

Genom att aktivt delta i de diskursiva formationer (Foucault 2002, s 42) som omger de så kallade ”uppmärksamhetsstörningarna”, det vill säga, genom att ockupera och förespråka biomedicinska identiteter (Clarke m fl 2003) och genom att framhäva diagnosen som framkanten av ens personlighet, bidrar man samtidigt till att vitalisera en biomedicinsk styrning av mänskliga kroppar. Härmed uppstår också en spänning mellan två parallella styrningsrationaliteter och konflikter kan således uppstå mellan AF:s handläggare och klienter med neuropsykiatriska diagnoser i förhandlandet om funktionshinderkoder. För de klienter som anser sig bli felaktigt kodade på basis av sina neuropsykiatriska diagnoser finns dock möjligheten att initiera en omförhandling av funktionshinderkoden. Detta kan emellertid kräva ihärdighet. Sådär beskriver en informant diagnosticerad med ADHD hur han lyckades få till stånd en omförhandlingsprocess med sin arbetsförmedlare:

ADHD, jag brukar beskriva det såhär, att jag hade en kompis som gick in ett sånt där jävla tält med pingstkyrkan, och sen kom han ut och skrek ”jag har blivit frälst!”, ungefär så kändes det. [...] Koden var grundad på ADHD:n, men jag anser inte att ADHD är mitt problem. [...] Men sen jäklar, sen protesterade jag! [...] Japp, då vändes koden. Då förstod de att ADHD var min

tillgång. Och koden vändes till ryggproblemen. Det låter ju enkelt det här, men vi höll ju på i ett halvår att bråka. Det var ett jävla bråk. (Man, 62 år)

Om motstånd i maktrelationer säger Foucault: "Så snart det finns en maktrelation, så finns också en möjlighet till motstånd. Vi kan aldrig helt snärjas av makt: vi kan alltid ändra dess grepp om oss" (Foucault & Kritzman 1988, s 123, min översättning). Garsten och Jacobsson (2013) har visat hur en funktionsnedläggning är något som förhandlas fram vid AF, vilket avspeglas i exemplet ovan. Genom att betona sin diagnos som "den han var", och en vägran att acceptera ADHD:n som ett funktionshinder, ändrades tillslut informantens funktionshinderkod i AF:s administrativa system.

SLUTSATSER

Artikeln har utforskat fjorton aktuella klientperspektiv av funktionshinderkodningen vid AF. Syftet var tvåfaldigt. Dels sökte den undersöka vilka betydelser klienter tillskriver funktionshinderkoderna, vilka konsekvenser de medför, samt huruvida koderna överensstämmer med egna förståelser och upplevelser av eventuella svårigheter/funktionshinder. För det andra hade artikeln ambitionen att beskriva klienters upplevelser av att erbjudas och acceptera funktionshinderkoder, och att kritiskt analysera dessa processer i ljuset av det så kallade *governmentality*-perspektivet.

Analysen av intervjuerna antyder att innebörden av koderna ibland riskeras att suddas ut på grund av en strukturell relation mellan AF och arbetsgivare som tillsammans bildar ett "nätverk av makt" (Rose 1989, s 60, min översättning) vilket kan lämna klienter i positioner där de upplever sig vara mer eller mindre tvingade att acceptera funktionshinderkoderna. Underställda å ena sidan AF, som vinner administrativ effektivitet i kodningspraktiken, och å andra sidan arbetsgivare, vilka ibland ser ekonomisk vinning i form av de lönebidrag som koderna medför, antyder analysen att vissa informanter, som ett resultat av kodningen, riskerar att uppleva sig själva som brickor i ett större spel mellan olika organisatoriska intressen. Ambivalensen som följer av att meningen med koden blir diffus låter sig därför förklaras av de strukturer som upprätthåller kodningspraktiken, den är med andra ord sociologisk (Merton 1976).

Artikeln har dock föreslagit hur informanternas nivåer av reflexivitet i relation till koderna ibland verkar reglera den ambivalens som flera av dem ger uttryck för. För ett par av informanterna sågs koden endast som en formalitet vilken möjliggjorde dem med de resurser och det stöd de upplevde sig behöva i sökandet efter ett arbete. Exempel har också visat hur koden kan användas strategiskt av klienter för att förhandla vidare anställning med arbetsgivare. Därmed finns utrymme för

funktionshinderkodade klienter att också dra nytta av sina positioner i skärningspunkten mellan olika organisatoriska intressen.

Trots olika grad av reflexivitet i förhållande till koderna pekar emellertid studien mot de subjektformaterande (Benson 2008, s 276) effekter som kodningspraktiken medför. Artikeln har exempelvis visat hur informanter, som trots att de inte identifierade sig med sina koder, ändå talade om sig själva i medicinska termer. Kodningspraktiken samt de arbetsmarknadsåtgärder som beskrivits av informanterna i denna studie har därför analyserats som subjektifieringsprocesser (Rabinow & Rose 2006) genom att de omformat klienter till självmedvetna subjekt, ansvariga och förmögna att ”arbeta med sig själva” (Foucault m fl 1997) för att så småningom bli anställningsbara individer.

Vidare har studien indikerat på en spänning mellan å ena sidan neuropsykiatriska diagnoser, och å andra sidan funktionshinderkoderna. Detta i form av att praktiskt taget alla som i föreliggande studie diagnostiserats med neuropsykiatriska diagnoser gjorde tydliga skillnader mellan sina diagnoser och de funktionshinderkoder de klassificerats med vid AF. Därmed överensstämde sällan koderna med informanternas egna uppfattningar om funktionshinder.

Då diagnospraktiken likväl som AF:s funktionshinderkodning är kategoriska instrument, anses distinktionen dem emellan som intressant. Artikeln föreslår att tendensen bland informanterna att identifiera sig starkt med sina diagnoser, men oviljan till detsamma med koderna, delvis låter sig förklaras i ljuset av en vital neurobiologisk sanningsdiskurs. I relation till de så kallade ”uppmärksamhetsstörningarna” har Conrad (2007, s 59) identifierat vad han kallar en ”medikalisering av underprestation”, det vill säga en efterfrågan på objektifierade upplevelser i form av diagnoser som individer kan relatera till och vilka möjliggör en omvärdering av självet och dess tillkortakommanden i ljuset av legitim vetenskaplig kunskap. Av informanternas berättelser att döma tycks diagnosen tillåta en att, så att säga, ”vara sig själv”.

Rose (2003, s 59) har använt termen ”neurokemiska själv” för att konceptualisera tendensen bland människor att idag ”omkoda humör och åkommor i termer av hjärnans funktion och kemikalier, samt agera på sig själva i ljuset av denna uppfattning” (min översättning). I föreliggande studie kan detta exemplifieras av de informanter som själva aktivt sökt för att diagnostiseras med neuropsykiatriska diagnoser. Sett ur detta ljus, och mot bakgrund av dagens individualiserade problemförståelse av arbetslöshetsproblemen, framstår det som logiskt att personer som på olika sätt haft svårt att etablera sig på arbetsmarknaden söker svar i diagnosen. Funktionshinderkoden, å andra sidan, verkar här istället fungera som ett intyg på ens misslyckande på arbetsmarknaden. Med koderna klumpas klienter samman under breda kategoriseringar och därmed finns mindre utrymme

för personliga förklaringsmodeller som annars kanske skulle kunna svara för ens svårigheter att finna en plats på arbetsmarknaden.

Vidare har studien pekat på att en omförhandling av funktionshinder nu verkar äga rum inom den neurobiologiska diskursen. Parallellt med resultat från intervjuerna har artikeln gett exempel på hur förespråkare för neuropsykiatriska diagnoser i sociala media och tidningsartiklar nu lyfter fram fördelar med att "ha" exempelvis ADHD. Artikeln har visat hur detta kan ge upphov till konflikter i förhandlingen om funktionshinderkoder mellan AF:s handläggare och klienter med neuropsykiatriska diagnoser. Denna konflikt mellan två parallella styrningsrationaliteter, det vill säga mellan AF:s kodningspraktik och en mer biomedicinsk styrning (Clarke m fl 2003), är intressant och bör i framtiden undersökas närmre.

Studiens resultat torde vara relevanta för AF och andra verksamheter som är i kontakt med funktionshinderkodade individer, samt även för brukarorganisationer och Socialstyrelsen i deras uppföljande verksamheter kopplade till personer som i vuxen ålder blir diagnostiserade med neuropsykiatriska diagnoser.

Slutligen bör det påtalas att studien rymmer en del svagheter. Fler personer som har accepterat funktionshinderkoder vid AF bör intervjuas, liksom bör individer som beslutat sig för att inte acceptera en funktionshinderkod. De senare kan ge värdefull information kring de brister som finns i kodningspraktiken och som gör att klienter kan känna ambivalens i förhållande till koderna. Det bör dock påtalas att informanternas breda åldersspann, den jämna könsfördelningen, samt det faktum att informanterna har kodats av olika skäl och på olika initiativ, ändå talar för att artikeln lyfter ett relativt brett spektrum av aktuella klientperspektiv av funktionshinderkodningen.

REFERENSER

- Allvin M, Aronsson G, Hagström T, Johansson G, Lundberg U (2006): *Gränslöst arbete – socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*. Malmö: Liber.
- AMS (2016): Statistikenheten.
- Bengtsson M, Berglund T (2012) "Labour market policies in transition: From social engineering to standby-ability", I: B. Larsson, M. Letell, and H. Thörn (red): *Transformation of the Swedish welfare state: From social engineering to governance?* (s 86–103). Basingstoke: Palgrave.
- Benson I (2008): *Organisering av övergångar på arbetsmarknaden*. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutionen (EFI), Handelshögskolan.
- Callon M (2004): "The role of hybrid communities and socio-technical arrangements in the participatory design." *Journal of the Center for Information Studies*, 3(5)3–10.
- Conrad P (2007): *The medicalization of society: on the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Clarke A E, Mamo L, Fishman J R, Shim J K, Fosket, J R (2003): "Biomedicalization: Technoscientific Transformations of Health, Illness, and U.S. Biomedicine." *American Sociological Review*, 68(2)161–194.
- Eriksson L (2004): *Arbete till varje pris. Arbetslinjen i 1920- talets arbetslöshetspolitik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Foucault M, Kritzman, L D (1988): *Politics, philosophy, culture: interviews and other writings, 1977-1984*. New York: Routledge.

- Foucault M, Rabinow P, Faubion J D (1997): *The essential works of Foucault, 1954-1984*. New York: New Press.
- Foucault M (2002): *Archaeology of knowledge*. London; New York: Routledge.
- Fransson A, Sundén A (2005): *Vad är arbetslinjen? Samtal om sjukförsäkring Nr. 4*. Sverige & Socialförsäkringsutredningen. Stockholm: Socialförsäkringsutredningen.
- Fugate M, Kinicki A J, Ashforth B E (2004): "Employability: A psycho-social construct, its dimensions, and applications." *Journal of Vocational Behavior*, 65(1)14–38.
- Garsten C, Jacobsson K (red) (2004): *Learning to be employable. New agendas on work, responsibility and learning in a globalizing world*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Garsten C, Jacobsson K (2013): "Sorting people in and out: The plasticity of the categories of employability, work capacity and disability as technologies of government." *Ephemera*, 13(4)825–850.
- Holmqvist M (2013): *Samhall: att bli normal i en onormal organisation*. (2:a. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- ISF 2011:6: *Rutiner för övergång från försäkringskassa till Arbetsförmedlingen*.
- Jacobsson K, Seing I (2013): "En möjliggörande arbetsmarknadspolitik? Arbetsförmedlingens utredning och klassificering av klienters arbetsförmåga, anställbarhet och funktionshinder." *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 19(1)9–24.
- Johansson P, Skedinger P (2009): "Misreporting in register data on disability status: evidence from the Swedish Public Employment Service." *Empirical Economics*, 37(2)411–434.
- Kvale S, Brinkmann S (2009): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. (2. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Maravelias C (2015): "'Best in class' – healthy employees, athletic executives and functionally disabled jobseekers." *Scandinavian Journal of Management*, 31(2)279–287.
- Merton R K (1976): *Sociological ambivalence and other essays*. New York: Free Press.
- Miller P, Rose N (2009): *Governing the present: administering economic, social and personal life* (Reprinted). Cambridge: Polity Press.
- Rabinow P (1992): "Artificiality and Enlightenment: From Sociobiology to Biosociality." *Zone 6: Incorporations* (s 234–252). I: J Cray (red). New York: Zone.
- Rabinow P, Rose N (2006): "Biopower Today." *BioSocieties*, 1(2)195–217.
- Rose N (1989): *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London, UK: Free Association Books.
- Rose N (1999): *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge: University Press.
- Rose N (2003): "Neurochemical selves." *Society*, 41(1)46–59.
- Rose N, Abi-Rached J M (2013): *Neuro: The new brain sciences and the management of the mind*. Princeton: Princeton University Press.